

לגשת אל השמרנות בשמרנות

תנועת המטוטלת המחשבתית ימינה היא מבורכת, אך חשוב לשמור על הימין הכלכלי בגבולות מעשיים ולא להופכו לאידיאה דתית מנוכרת

מהי דמוקרטיה? מערכת הפעלה חוקתית שבמרכזה כללי משחק הוגנים להכרעה במחלוקות, או עמדה מוסרית פוזיטיבית-אקטיבית שבמרכזה סט ערכים מוגנים כמו זכויות פרט והגנה על המיעוט?

יהודה יפרח

כידוע, החברה הישראלית חלוקה בשאלה זו. מחנה הימין מציע תפיסה מינימליסטית-פורמליסטית של הדמוקרטיה, ולכן נאבק על העצמת משילות נבחרי הציבור בסוגיות זהות או ביטחון, גם כאשר הכרעת הרוב אינה עולה בקנה אחד עם יישום מלא של ערך השוויון. מחנה השמאל, לעומתו, דבק

בגישה מקסימליסטית-אידיאליסטית של הדמוקרטיה. הוא תובע מכוחה ביקורת חוקתית רחבה על חקיקה והחלטות מנהליות, זאת לאורם של 'ערכים על-חוקתיים' כמו שוויון, הוגנות וצדק חלוקתי.

לימין יש טענה חזקה מאוד. הוא מצביע על כך שנקודת המוצא הליברלית-פרוגרסיבית היא מופשטת לחלוטין. היא מתכחשת אל הגוף ואל מעגלי הזהות המסורתיים ומעדיפה תחתם את הרצון החופשי. העובדה שנולדתי כיהודי אינה מחייבת אותי בהכרח לסולידריות עם היהודים; גם מהעובדה שנולדתי כגבר או כאישה אין שום נגזרת רעיונית או התנהגותית. הזהות היא תודעה א-גופנית מופשטת, חופשית לחלוטין. היא מודולרית, ניתן לכונן אותה או לפרק חלקים ממנה מבלי להותיר עקבות, ובמהותה היא נרטיב גמיש, סיפור אלסטי בהתאמה אישית.

ברמה עמוקה יותר, מדובר בתפיסה רוחנית-אוטופית הכוללת מרכיבים אלטרואיסטיים מובהקים: העמדה הפרוגרסיבית תצדד בהענקת זכויות למסתננים למרות האיום על השגשוג הכלכלי והסיכון בהעלאת שיעורי הפשיעה וירידת הביטחון האישי; היא תכיר ללא היסוס בשלל צורות של תאים משפחתיים אלטרנטיביים למרות הפגיעה האפשרית בשיעורי הילודה ובהתפתחותם הרגשית של הילדים שיוולדו במסגרות הללו; היא תתמוך בהגדלת ההוצאה הממשלתית ובהגדלת הסיוע והקצבאות למרות הפגיעה הברורה בצמיחה ובתוצר.

בשם ערכי השוויון, ההוגנות והצדק, הליברליזם הפרוגרסיבי מוכן לוותר על הגנות חיוניות.

ד"ר יהודה יפרח הוא ראש הדסק המשפטי ב"מקור ראשון".

הוא מסכן את עצמו למען האחר, וגם כשהוא מתחבא מאחורי טיעונים פרגמטיים הוא נושא בעומק חזון משיחי שחותר לקידום גאולי של "וגר זאב עם כבש". העמדה זו לא רק מייצרת סיכונים, אלא גם גובה מחירים בפועל: דאגה לזכויות הפלשתנים הובילה ממשלות עבר לוותרים מדיניים שגרמו להתפרצויות אלימות של טרור רצחני; כניעה לארגוני עובדים והגדלת ההוצאה הממשלתית פגעו בתוצר ובצמיחה; ניהול ריכוזי של מערכת ההשכלה הגבוהה גרם לבריחת מוחות, ועוד.

העמדה השמרנית, לעומת זאת, נשענת על חוכמת המסורת וניסיון העבר, על כיבוד המסגרות החברתיות המסורתיות ועל רתיעה משינויים חברתיים קיצוניים.

*

ניתוח יחסי הכוחות הפוליטיים בישראל, בבריטניה ובארה"ב נותן את התחושה שימי הגדולים של השמאל נמצאים מאחוריו. הבוחרים מעדיפים גישות שמרניות, אם בשל היחשפותם למחירים הכבדים שגבתה המדיניות הפרוגרסיבית ואם בשל ניתוח רציונלי של אתגרי המשק והחברה. דווקא בנקודה זו עולה הסכנה הגדולה ביותר של השמרנות – הפיכתה מעמדה פרגמטית קשובה וגמישה לאידאולוגיה אוטופית בפני עצמה, כזו שמחליפה ערכים קשיחים מסוג אחד בערכים קשיחים מסוג אחר. בהקשר הישראלי הסכנה חריפה יותר: אידאולוגיזציית-יתר היא נטייה יהודית עתיקת יומין, עיינו ערך תולדות המשיחיות ביהדות.

נפתח בדוגמה תיאורטית ונמשיך במעשית: הקפיטליזם הוא ללא ספק אחד מדגלי השמרנות. מה קורה כשהקפיטליזם חורג מתפיסה תועלתנית המבקשת למרב את הישגי השוק, ומתיימר להציע סט ערכים שלם? אסף שגיב הביא לאחרונה המחשה מאלפת מפרשנותה של הגורו הקפיטליסטית איין ראנד לדילמת "הקרח של קרניאדס" (על שם ממציאו, הפילוסוף היווני קרניאדס מקירנה).

תמציתה: אונייה יורדת למצולות בלב ים, ושניים ממלחיה מפרפרים במים על סף טביעה. הם מבחינים בקרח הצף לו בין הגלים. דא עקא, הקרח יכול לשאת את משקלו של אדם אחד בלבד. השניים שוחים אליו בכוחותיהם האחרונים, ומלח א', שהיה קרוב יותר לקרח, מגיע אליו ראשון ונאחז בו. לאחר מכן מלח ב' מתקרב, דוחף את חברו מן הקרח וגורם בכך לטביעתו. האקט הזה מציל את חייו. שאלתו של קרניאדס: האם ראוי להעמיד את הניצול לדין באשמת רצח, בהתחשב בעובדה שפעל משיקולי הישרדות?

לדעת הרמב"ם, דחיפת הניצול הראשון אל מותו אסורה בבחינת 'הרג ובל יעבור' מטעם 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי?' [מניין לך שדמך אדום (בעיני האל) מזה של חברך?]. אך למרות זאת אין לבית הדין להטיל עונש על המלח השני: "מפני שעבר באונס, אין מלקין אותו – ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו" (משנה תורה, הלכות יסודי התורה פרק ה', הלכה ד).

כך גם לתפיסתו של עמנואל קאנט. מעשהו של המלח איננו מוסרי, אולם הוא פטור מעונש: "חוק עונשין מסוג זה לא ישיג את התוצאה המקווה, מכיוון שמשקל האיום ברעה שאיננה ודאית (גזר דין מיתה) לא יגבר על זה של רעה ודאית (מוות בטביעה)" (הנחת יסוד למטפיזיקה של המידות). אגב, גם עמדת המשפט הישראלי המודרני פוסעת בדרך זו.

"הגנת הצורך" הינה טענת הגנה בדין הפלילי, אולם ממש לא כזו המהווה צל"ש. הצד השווה שבכולם הוא שיש גבול לתביעה הנורמטיבית שניתן לתבוע מאדם סביר.

לשיטתה של איין ראנד, לעומתם, מלח ב' נהג בדיוק כמצופה ממנו. הוא עשה לא רק את הדבר ההכרחי, אלא גם את הדבר המוסרי. אנוכיות, בעיני ראנד, איננה ברירת המחדל של המצב האנושי; היא האידיאל שעלינו לשאוף אליו. לכן, מי שאינו נוהג באורח אנוכי ומקריב את חייו לטובת אחרים – נוהג בעצם באורח לא-מוסרי. אם מלח ב' היה פועל אחרת, משיקולים אלטרואיסטיים, ונמנע מדחיפת המלח השני אל מותו – או אז היה הוא ראוי לגינוי. איך היא הגיעה לתפיסה המעוותת הזו? באמצעות מתיחת יתר של עקרונות הקפיטליזם, והמרת מעמדה פרגמטית לאידיאה אתית, שלא לומר דתית.

דוגמה מעשית מתחום מדיניות הרווחה. הדוגלים בתפיסת השוק יכולים לנסח אותה בשני היגדים שונים. הראשון: "קידום עקרונות השוק החופשי"; השני: "הגנה על חירויות הפרט". גם כאן, תפיסת השוק החופשי היא פרגמטית – מעדיפה להגדיל את העוגה במקום לריב על החלוקה שלה, ומניחה שמדיניות סוציאליסטית תשיג תוצאות הפוכות מהמקווה: תהפוך את המדינה לטוטליטרית ותפגע ברווחתם של המעמדות החלשים. מדיניות שוק חופשי בוחנת אפוא כל פעולה של מדינת הרווחה לגופה. כך, למשל, היא עשויה להתנגד להבטחת הכנסה מאחר שזו מעודדת בטלנות, אך לתמוך במס הכנסה שלילי לבעלי הכנסות נמוכות מאחר שהוא מעודד את הגדלת ההשתתפות בשוק העבודה. ככלל, הדוגלים בשוק החופשי ישאפו לצמצם את מדינת הרווחה אך לא לבטלה כליל, במיוחד לא במקרים שבהם התמיכה הממשלתית ניתנת לאלו שבאמת אינם מסוגלים לעזור לעצמם, כמו נכים קשים או תשושי נפש.

לעומת תפיסה זו, "חירות הפרט" מבטאת ערך אידאולוגי קשיח, דתי כמעט. הליברטריאנים האוחזים בו רואים בתשלומי העברה של הביטוח הלאומי גול בחסות שלטונית הפוגע בזכות הקניין, ואינם מקבלים הבחנה בין קצבה לגיטימית לקצבה פסולה. טענתם היא שמדינת הרווחה אינה מצמצמת פערים ואינה מקטינה אי-שוויון, היא צוברת לעצמה כוח וסמכויות ולבסוף בהכרח פוגעת בזכויות האזרחיות והפוליטיות של האזרחים, לכן אין לה מקום. תפיסת "חירות הפרט" אינה מבחינה בין שירותים שהקהילה יכולה להחליפם באמצעים וולונטריים לכאלה שלא, כי היא אינה מקדמת שגשוג מצרפי אלא ערך קשוח. הדוגמאות הללו ממחישות כיצד השמרנות עלולה ליהפך לחזירות נטולת אמפתיה.

*

אם השמרנות הישראלית תקפיד להתפתח על בסיס "חוכמת המסורת וניסיון העבר" הרי שבהקשר הישראלי יש לה כלים אפקטיביים לפיתוח איזונים ובלמים. הכלים הללו נמצאים בהלכה היהודית.

במאמר מכונן בשם "במוצאי שנת השמיטה" טען הרב ח"ד הלוי כי ליהדות אין הכרעה באשר לאופיים של המשטרים המדיניים והכלכליים, והם ניתנים לעיצוב ההנהגה בהתאם לנסיבות המשתנות מדור לדור. יחד עם זאת, ההלכה מציבה גבולות גזרה במטרה "למנוע את השלילי שבכל משטר אפשרי". לטענתו, הלכות כמו איסור על הלוואה בריבית ושמיטת חובות נועדו

להגנה על אוכלוסייה ספציפית מאוד – עניים מרודים פושטי רגל אשר החברה מבקשת להעניק להם אשראי לצורך שיקום כלכלי.

עיון ב'שולחן ערוך' מציף דוגמאות לאיזון בין ערכים מתנגשים: ההלכה מעניקה הגנה חזקה על הקניין הפרטי, החל מאיסור הגזל וכלה באיסור על מלך להפקיע רכוש כעונש, אולם לא מדובר בערך מוחלט ובלעדי. כך למשל 'כופין על הצדקה': האדם רשאי לבחור למי לתת את כספי הצדקה שלו, אולם כבר במשנה במסכת פאה מופיעה תקנה להקמת קופת צדקה עירונית המבוססת על גביית כספים וחלוקתם לנזקקים לפי קריטריונים עבור סעיפי הוצאה בסיסיים כמו מזון, מלבוש וקבורה. זהו מודל קדום למערכת רווחה המממשת את ערך הערבות ההדדית.

תפיסת החינוך היהודית הבסיסית דורשת אחריות של ההורים לחינוך ילדיהם, אולם כבר בימי בית שני נקבעה תקנת יהושע בן גמלא המחייבת הקמת חינוך ציבורי. הפוסקים אומנם נחלקו האם מדובר במענה לבני עניים בלבד או במערכת ממלכתית, אולם עצם קיומה הממוסד של מסגרת כזו אינו שנוי במחלוקת.

אין אומנם בהלכה זכר לעמדות המיקוח המופרזות שמקבלים גופים כמו ארגוני עובדים ולזכויות כמו זכות השביתה, אולם הפוסקים קבעו שורה של דיני מגן בעבודה הנגזרים מדיני עבד עברי: איסור עבודה בפרך, מגבלה על שעות העבודה, הזכות להתפטר אף באמצע היום, מגבלות על משך השכירות, איסור הלנת שכר ועוד.

במאמר "גבולות גזרה לכלכלה חופשית" הדגים הרב עדו רכניץ כיצד ההלכה מאפשרת חופש בקביעת מדיניות, אך מקפידה על איזון בין ערכים מתנגשים. במתח שבין חירות לערבות, התפיסה הקולקטיבית היהודית אומנם מכבדת את קניין הפרט אולם תובעת ערבות הדדית, גם במחיר פגיעה מסוימת בחירות. מדובר אפוא באיזון שמוכן לשלם מחירים מסוימים ואינו מוכן לשלם מחירים אחרים. הבסיס החופשי של הכלכלה נשמר, אבל אין הוא נתפס כאחד מיסודות האמונה אלא כערך אחד מתוך רבים וחשובים.

*

מדינת הרווחה נתפסת בדרך כלל כפשרה בעייתית בוויכוח בין הימין והשמאל הכלכלי. השמאל אינו מרוצה בגלל היעדר השוויון, והימין אינו מרוצה בגלל הפגיעה בחירות ובצמיחה. בפועל, כל עוד גובה ההשקעה ברווחה נשמר על ידי פקידי האוצר, הפגיעה בצמיחה נסבלת.

האם מהמתח הזה נגזרת הכרעה 'יהודית' בין מודלים שונים של מדינת רווחה? התשובה שלילית. מבחינת ההלכה אין עדיפות למודל השוויד הרחב על פני האמריקני הרזה, ושיקול הדעת מסור בידי הציבור.

בהיסטוריה הישראלית הקצרה – כמו התפיסה הפרוגרסיבית, כך גם התפיסה השמרנית מהווה 'רוחות חדשות' בשיח הציבורי שלנו, וצריך להיזהר מסמיות עיניים מול האור הבוהק. השמרנות אוצרת בכנפיה בשורה מרעננת וברכה רבה למשק ולחברה הישראלית, אולם מומלץ לגשת אל השמרנות בשמרנות, קרי לאזן אותה עם ערכי המשפט העברי העתיק ששמר על עמנו לא רע במשך שנים רבות מאוד.